

8. FANGSTGROPER, FANGSTGRAVER ELLER DYREGRAVER?

Jostein Bergstøl, førsteamanuensis, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Det er to distinkt forskjellige typer fangstgroper for rein. Hva kan være årsaken til at jegerne i eldre tider gjorde det på to ulike måter? Mange steder i litteraturen kan vi lese om de to typene: de runde, gravde gropene og de rektangulære, murte. De murte gropene fins hovedsakelig i de sørnorske fjellområdene, mens de gravde fins både i nord og i sør. Tidligere har det vært foreslått en etnisk forklaring på dette, men kan det stemme? Kan det i stedet være helt andre faktorer som har bestemt konstruksjonsmåten? I denne artikkelen vil jeg se litt nærmere på måten fangstgropene, eller dyregravene, er konstruert på.

Først til selve navnet. Både i en del litteratur og i kulturminnedatabasen opereres det med et skille mellom de ovale, som gjerne kalles fangstgroper, og de rektangulære, som kalles fangstgraver (oppsummering hos Bang-Andersen 2004:9). Skillet går på måten de fremstår på i terrenget i dag. Gropene er ovale nedsenkninger, som oftest med en synlig voll rundt. Disse kan ha hatt indre konstruksjoner av tre. På overflaten kan selve forsenkningen være så stor som 2×3 m, med en voll på 1–2 m rundt. Dybden varierer fra en halvmeter til halvannen (figur 8.1). De såkalte fangstgravene er kaldmurte i stein og har mye mindre mål. Normalt i underkant av en meter brede og nærmere to meter lange. Veggene er tilnærmet loddrette (figur 8.2).

Det er også registrert en del groper som ser ut som mellomformer av disse to (Barth 1983; Jordhøy 2007). Det kan være steinsatt bunnparti eller stein langs kortendene. Det har også vært lansert en tredje type, som ser ut til å ha én eller flere langsgående stokker nedi, nesten som en ferist hvor dyret blir hengende på buken og ikke får sparke fra med beina (Barth 1983:112; Mathiesen 2009).

Begrepet *dyregrav* brukes av mange som en samlebetegnelse for alle typene, særlig i muntlig språk. Også dette er problematisk, siden ordet *grav* i andre sammenhenger forbindes med begravelser. Ei bjørnegrav er for eksempel ikke ei fangstgrop for bjørn, men en begravelse av bjørn i samisk kultur. Også elg og rein har vært gjenstand for begravelseslignende ritualer i samisk kultur (Olofsson 2010). For å unngå misforståelser vil begrepet *fangstgroper* brukes som en samlebetegnelse for alle former. I Sverige benevnes de også *fångstgropar*.

Når det gjelder de to hovedtypene, har flere påpekt at de har en tydelig geografisk distribusjon (Vorren 1958; Barth 1983; Bang-Andersen 2004). Sveinung Bang-Andersen har samlet en oversikt over materialet og viser at de murte gropene ser ut til å ligge i høfjellet i Sør-Norge, med unntak av noen få groper på Andøya og i Jemtland. Denne distribusjonen kan ikke betviles, men det må påpekes at også den andre typen fins innenfor dette området. Ørnulv Vorren registrerte og undersøkte et stort antall groper i Nord-Norge og hevdet tilbake på 1950-tallet at de gravde gropene er en samisk type, og at de murte er en sen variant fra kontinentet som blir tatt opp av det norske bondesamfunnet (Vorren 1958:38–39).

Selv om de murte fangstgropene har en sørligere distribusjon, er det vel få i dag som mener de tilhører hver sin etniske gruppe. I så fall skulle det jo bety at det har vært samiske fangstfolk i hele Sør-Norge. De murte gropene ligger også høyere til fjells. Det skulle også tilsi at norrøne bønder har fangstet i murte fangstgroper langt til fjells, mens samiske fangstfolk har anlagt groper i skogsbandet. I de senere årene er begge typene til og med funnet innenfor de samme systemene flere steder (f.eks. Jordhøy 2007). I et forsøk på å føre denne problemstillingen et steg videre vil jeg sammenligne utgravninger av de to hovedtypene, for å se hvor stor likhet/ulikhet det egentlig er.

MURTE FANGSTGROPER

De murte fangstgropene fins nesten uten unntak i høfjellet. Det har derfor vært gjort færre arkeologiske undersøkelser av slike, siden de fleste utgravninger gjøres på grunn av ulike utbyggingstiltak og disse svært sjelden skjer i fjellet.

De aller fleste gropene ligger helt under bakkenivå. Det har vært gravd et stort, rektangulært hull, som så er blitt føret på innsiden med heller eller kaldmurt av flere lag med stein (Bang-Andersen 2004:31). Enkelte steder er store, jordfaste steiner brukt som en sidevegg. I endene er det ofte lagt større heller som stikker litt innover kanten. Noen groper ligger i ur eller annet terreng hvor det er umulig å grave. De er da bygd opp helt eller delvis over bakkenivå med stein og heller (figur 8.2).

De fleste murte gropene har ledegjerder av stein

Figur 8.1. Fangstgropa ved Aursjøen før utgravning. Foto: Jostein Bergstøl, KHM.

Figure 8.1. Pitfall of the dug type, from the erosion zone at Aursjøen. Photo: Jostein Bergstøl, Museum of Cultural History.

Figur 8.2. Murt fangstgrop fra Rondane, bygd delvis over bakkenivå. Foto: Jostein Bergstøl, KHM.

Figure 8.2. Pitfall with dry wall construction, partly constructed above ground. Photo: Jostein Bergstøl, Museum of Cultural History.

ut fra to eller flere av hjørnene. De utgjør ikke sperrer mellom gropene, slik tilfellet er for elggropene. De lave gjerdene kan bare ha vært effektive for dyr som vandrer rolig, enkeltvis eller i flokk. Ledegjerder på maksimalt 30 cm høyde vil ikke ha noen effekt for dyr i panikk (figur 8.3).

JORDGRAVDE FANGSTGROPER

De fleste såkalte jordgravde gropene er ovale i formen og har som regel voll rundt. De utkastede massene fra gropa har vært lagt rundt for å øke falldybden. Dersom de ligger i skrånende terreng, er vollen gjerne synlig bare på nedsiden. Det er ikke funnet ledegjerder knyttet til de jordgravde gropene. Årsaken til dette er trolig at de ligger i terreng hvor det har vært hensiktsmessig å lage slike gjerdene av trær eller busker. Disse gropene er sjelden mer enn en meter dype, men de har ikke beholdt sin opprinnelige form, slik de murte har. Vollen kan være opptil 30 cm høy, men også den har sunket sammen gjennom årene.

Fordi gropene er så smale og dype, har de rast kraftig sammen, slik at det er vanskelig å se hvordan de opprinnelig har vært konstruert. I 2006 undersøkte jeg

ei fangstgrop ved Aursjøen i Lesja som kan bidra til å belyse dette spørsmålet (Bergstøl 2007). Selv om den var sammenrast på overflaten, var selve konstruksjonen inni usedvanlig velbevart (figur 8.1 og 8.4). Gropa lå i reguleringssonen til Aursjømagasinet, som var tappet ned. All vegetasjon var erodert bort, og den fremsto derfor svært tydelig.

Gropa ble valgt ut etter at det var gjort et mislykket forsøk på å grave ei annen grop, som ble fylt med grunnvann. Denne lå en meter høyere i forhold til opprinnelig vannstand i Gautsjøen, den midterste av de opprinnelige vannene som i dag utgjør Aursjømagasinet (Amundsen og Finstad 2007). Det ble gravd manuelt med spade, en langside av gangen. På ca. 40 cm dybde i bunnen av gropa var det en del kraftige røtter av einer. Om lag 40 cm under dette ble det påtruffet en stokk som sto loddrett. Først ble den antatt å være mer røtter, men da det ble gravd rundt, oppdaget vi at den måtte tilhøre selve konstruksjonen av gropa. Det ble derfor gravd mer forsiktig, og det resterende bunnelaget ble gravd med graveskje.

Da hele bunnen var rensket ned til grunnvannsnivået, ble planet fotografert og tegnet. Det sto ca. 50 stokker igjen som utgjorde ei ramme som målte om

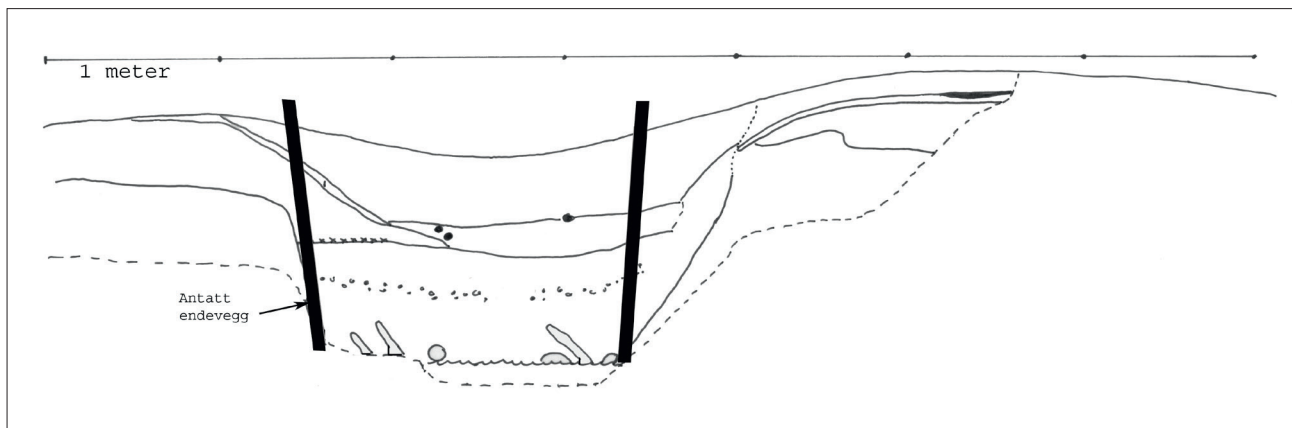
Figur 8.3. Typisk murt fangstgrop med ledegjerde. Foto: Jostein Bergstøl, KHM.

Figure 8.3. Pitfall with dry wall construction. Leading fences from two corners. Photo: Jostein Bergstøl, Museum of Cultural History.

Figur 8.4. Fangstgrop ved Aursjøen. De største stokkene var kløyvd og brent for bedre holdbarhet. Foto: Jostein Bergstøl, KHM.

Figure 8.4. Pitfall at Aursjøen after excavation. Note the burned split wood. The cut log (top right) is dated to AD 1450–1485. Photo: Jostein Bergstøl, Museum of Cultural History.

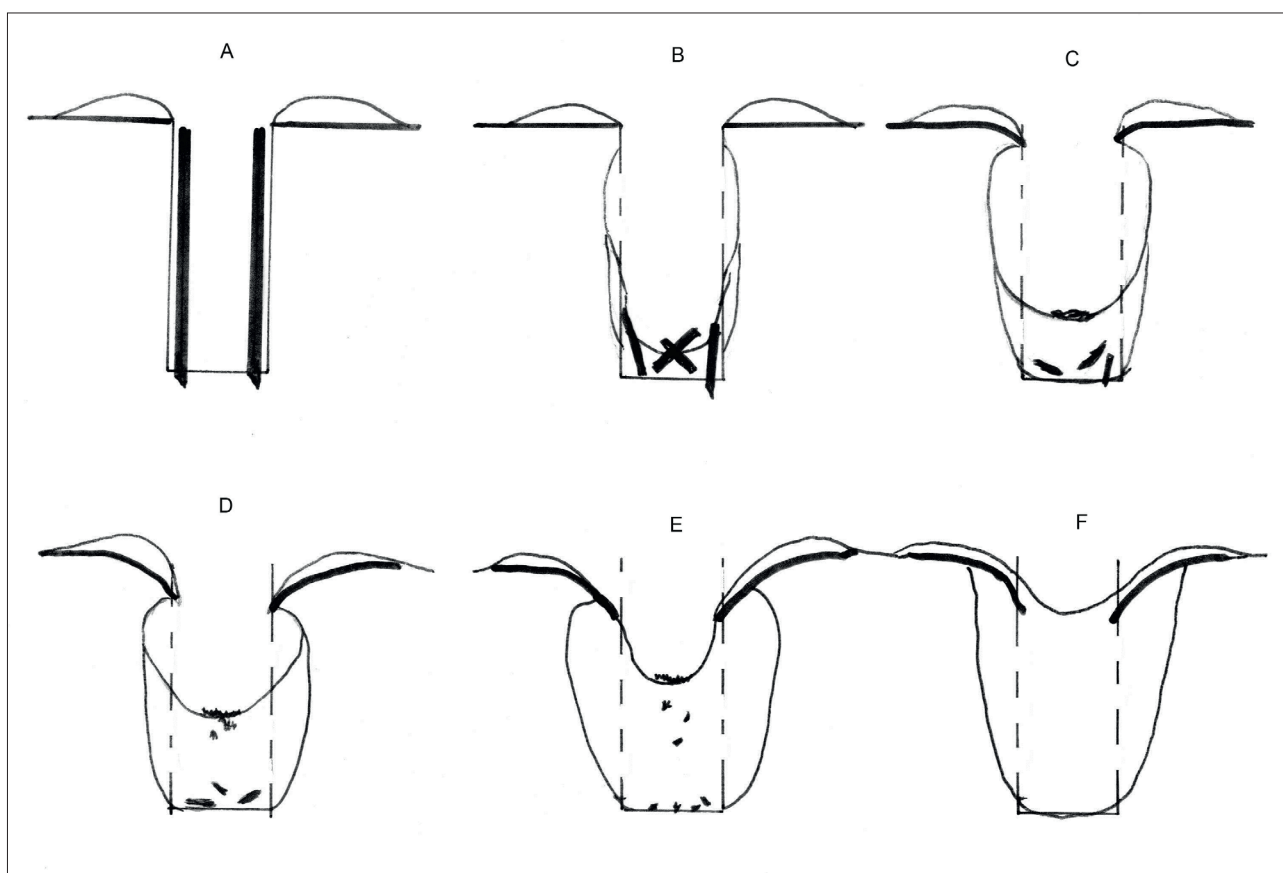

Figur 8.5. Profiltegning av fangstgropa fra Aursjøen. Tykke streker markerer antatte endevegger (Bergstøl 2007).

Figure 8.5. Profile of trapping pit at Aursjøen. Thick black lines mark presumed end walls (Bergstøl 2007).

lag 1,9×0,9 m (figur 8.4 og 8.5). Stokkene varierte i tykkelse fra 8 til 18 cm. De tykkeste stokkene var halvkloyvde, med barksiden vendt utover mot sanden. Innersiden var brent, trolig for å motstå forråtnelse (se figur 8.4). Det var både furu- og bjørkestokker i

konstruksjonen. Én av stokkene ble sagt av og datert både ytterst og innerst. Dateringene ble så samkjørt i et kalibreringsskjema, såkalt «wiggles matching», som ga resultat 1450–1485 e.Kr. for treets dødstidspunkt. I gropas nordøstre langsida hadde jordtrykket

Figur 8.6. Skisse av forløpet i erosjon, forråtnelse og sammenrasing av ei typisk fangstgrop i løsmasser. Tegning av Jostein Bergstøl.

Figure 8.6. Idealised sketch of decay, erosion and collapse of a trapping pit. Profile through the short side. Drawing by Jostein Bergstøl.

presset stokkene innover. Som figur 8.4 viser, var stokkene skrånende og hugget, for lettere å kunne drives ned i sanden. De flate steinene som lå oppå vollen, har trolig vært brukt til å slå de spissede stokkene ned i sanden. Disse steinene kan også ha vært brukt til å holde dekkmaterialet på plass. Etersom stokkene sto loddrett og ikke var drevet mer enn ca. 10–15 cm ned i bunnen, er det trolig at det har vært ei ramme eller en annen form for avstiving i toppen for å hindre jordtrykket i å presse veggene sammen øverst. Den øverste delen av konstruksjonen var råtnet bort, så det var ingen mulighet til å se rester etter en eventuell slik ramme.

Det ble gravd søkesjakter for å finne ledegjerder rundt denne og flere nærliggende gropene, men ikke funnet noe. Dette kan bety at det har vært brukt tau, lave busker, trær eller lignende. Slik denne grope fremsto på overflaten, så den ut som de fleste jordgravde fangstgropene, men inni var den altså langt bedre bevart.

Spørsmålet er så om denne konstruksjonsmåten har vært typisk for alle de jordgravde gropene. Et typisk profil gjennom ei gravd fangstgrop gir inntrykk av at de har vært bolleformede nedi. Tverrprofilet ser ut som en U. Et viktig moment for å forstå konstruksjonsmåten

er å forstå hvordan sammenrasingen har foregått. Massene som ligger i ei sammenrast grope, må ha kommet inn fra kantene eller ovenfra. Tverrprofilet på figur 8.6 viser en normal erosjonsprosess i ei grope som har hatt en indre trekonstruksjon lik den fra Aursjøen.

Figur 8.6a viser selve nedgravningen med indre stokker av tre. Massene fra grope er lagt opp i en voll rundt kantene, som gjør at den gamle markoverflaten kan ses som et mørkt sjikt. Når stokken har råtnet bort og knekt, er det ingenting som holder massene fra å rase innover i grope (figur 8.6b). Det som da skjer, er at massene i de loddrette veggene begynner å gli nedover og legger seg i bunnen. Røtter og torv gjør at selve markoverflaten har bedre hold. Dermed dannes et overheng (figur 8.6c). Etter som dette overhenget stadig blir større, bøyer hele vollen innover. Også den gamle markoverflaten får en slik skrånning innover (figur 8.6d). Samtidig drysser og blåser stadig litt kull og annet organisk materiale nedi grope og legger seg i bunnen. Gradvis forvitrer trerestene og annet organisk, og i de fleste tilfeller blir det ikke igjen annet enn en forsinking i bakken med en voll rundt (figur 8.6e og f).

DATERING AV FANGSTGROPER

Bare i svært heldige tilfeller finner vi rester etter stokker eller dekkmateriale bevart. Noen ganger finner vi kullfragmenter i bunnen eller lenger oppe i massene, som i figur 8.6e. Spørsmålet er så om man kan stole på resultatet om disse kullbitene dateres. Daterer de selve bruken av gropa? Kan det være yngre materiale som har rast inn? Har det vært eldre røtter i bakken som har havnet nedi gropa? Dersom man kan finne større rester av organisk materiale helt nede i bunnen av gropa, er sjansen stor for at det er rester etter selve konstruksjonen, jf. modellen i figur 8.6.

En annen måte å datere på er å ta ut organisk materiale fra gammel markoverflate. Metoden er godt beskrevet hos Bang-Andersen (2004:46 ff.). Det organiske som ligger under vollen, kan ikke være yngre enn selve anleggelsen av gropa. Spørsmålet er hvor mye eldre det kan være. Trekull i bakken kan overleve lenge. Datering av frø fra dette laget har vist seg vellykket i flere undersøkelser, men det er også uvisst hvor lenge frø kan overleve under slike forhold (Furset 1995; Bang-Andersen 2004).

TO ULIKE TYPER?

Resultatene fra fangstgroper ved Aursjøen er interessante på flere måter. Gropas mål i lengde, bredde og dybde er svært like de murte fangstgropene som er dominerende i høyfjellet. Det betyr at i alle fall en del av de såkalt gravde fangstgropene for rein har sett like ut som de murte. Trolig har alle vært bygd på samme måte. Forskjellen mellom de to typene består bare i byggematerialer og grunnforhold. Når det gjelder fangstgropene for elg, er det annerledes, for det ser ut til at i alle fall en del av dem har hatt skrånende vegger ned mot ei kasse i midten (Jacobsen 1989). Dette er ikke påvist i groper for rein.

Siden de murte og gravde gropene har sett like ut mens de var i bruk, og til og med fins i de samme systemene, er det vanskelig å beholde argumentet om en etnisk forklaring på at det fins to typer. Det har mer å gjøre med ulik undergrunn og tilgang på ulikt byggemateriale. De ulike byggemåtene kan derfor ikke brukes til å belegge om det har vært norrøne eller samiske grupper som har fangstet. Det at konstruksjonen er lik, kan kanskje heller fortelle om kontakt mellom gruppene, og utveksling av teknologi og ideer.

8. VARIATIONS IN THE CONSTRUCTION OF TRAPPING PITS

In the mountains of Norway, there are thousands of pitfall traps for reindeer. They are constructed in two

different ways. This paper presents a discussion on how to understand this difference in building technique and proposes a way to explore the problems concerning dating of the pitfalls.

LITTERATUR

- Amundsen, H. og E. Finstad 2007. *Sluttrapport Aursjøenprosjektet*. Lillehammer: Oppland fylkeskommune.
- Bang-Andersen, S. 2004. *Reinsdyrgraver i Setesdal Vesthei. Analyse av gravenes beliggenhet, byggemåte og bruks historie*. Arkeologisk museum i Stavanger. (AmS-Varia, 40.)
- Barth, E. 1983. «Trapping Reindeer in South Norway». *Antiquity* LVII: 109–115.
- Bergstøl 2007. *Aursjøprosjektet, fangstgroper. Rapport fra arkeologisk utgraving. Dalsida statsallmenning 156/1, Lesja kommune, Oppland*. Kulturhistorisk museum, topografisk arkiv, Universitetet i Oslo.
- Furset, O.J. 1995. *Fangstgroper og ildsteder i Kautokeino kommune. Rapport fra forskningsutgraving 24. juli–3. september 1994*. Universitetet i Tromsø. Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen.
- Jacobsen, H. 1989. Et rekonstruert fangstanlegg ved Dokkfløyvann. *Viking* LII: 114–132.
- Jordhøy, P. 2007. *Gamal jakt- og fangstkultur som indikatorar på trekkmonster hjå rein. Kartlagde fangstanlegg i Rondane, Ottadalen, Jotunheimen og Forollhogna*. (NINA Rapport, 246.)
- Mathiesen, P.O. 2009. «Sporene etter fangstfolket i Østerdalsfjellene øst for Glomma». P.O. Mathiesen (red.). *Spor fra gamle fangstmarker*: 13–30. Rendalen kommune.
- Olofsson, C. 2010. «Making New Antlers. Depositions of Animal Skulls and Antlers as a Message of Regeneration in South Sámi Grave Contexts». *Norwegian Archaeological Review* 43/2: 97–114.
- Vorren, Ø. 1958. «Samisk villreinfangst i eldre tid». *Ottar* 17: 3–42